

Верстяк Оксана Миколаївна*кандидат економічних наук, доцент**доцент кафедри економічної кібернетики та міжнародних економічних відносин**Чернівецький торговельно-економічний інститут**Київського національного торговельно-економічного університету***Верстяк Оксана Николаевна***кандидат экономических наук, доцент**доцент кафедры экономической кибернетики и международных экономических отношений**Черновицкий торгово-экономический институт**Киевского национального торгово-экономического университета***Oksana Verstyak***Ph.D. Econ., Assistant Professor of the Department of Economic Cybernetics**and International Economic Relations**Chernivtsi Trade and Economic Institute of the Kyiv**National Trade and Economics University*

ЕТАПИ ТІНІЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

ЭТАПЫ ТЕНИЗАЦИИ ЭКОНОМИКИ УКРАИНЫ

UKRAINIAN ECONOMY SHADOWIZATION PHASES

Анотація. Досліджено етапи тінізації економіки України. Проаналізовано рівень тіньової економіки України. Показано найбільш «тінізовані» галузі економіки України. Сформульовано основні умови дегтінізації української економіки.

Ключові слова: тіньова економіка, етапи тінізації, економіка України, тіньовий сектор, відсоток тіньової економіки.

Аннотация. Исследованы этапы тенизация экономики Украины. Проанализирован уровень теневой экономики Украины. Показаны наиболее «тенизированные» отрасли экономики Украины. Сформулированы основные условия дегтенизации украинской экономики.

Ключевые слова: теневая экономика, этапы тенизации, экономика Украины, процент теневой экономики.

Abstract. The authors researched the phases of Ukrainian economy's shadowization. The level of Ukraine's shadow economy has been analyzed. The most «shadowed» sectors of Ukraine's economy have been show. The main terms of the Ukrainian economy's de-shadowization have been defined.

Key words: shadow economy, shadowization phases, Ukrainian economy, shadow sector, shadow economy proportion.

Перед урядом кожної країни стоїть завдання сформулювати ефективну і конкурентоспроможну економіку. Окрім цього, є ще й інші, не менш важливі цілі: ріст ВВП, стабільні ціни, зовнішньоторговельна рівновага, високий рівень зайнятості та ін. Однак, на шляху до економічного зростання та якісних змін існують перешкоди. Відомо, що тіньова економіка в Україні є однією з найбільших перешкод розвитку конкурентоспроможності країни, зростання соціальних стандартів життя населення та інтеграції в європейське співтовариство. Одним із перших (і багато у чому — найважливіших) наслідків ринкової трансформації економіки України, її інтеграції у світову

економічну спільноту, індикатором реальних змін є зменшення обсягів тіньової економіки.

Слід відмітити, що тіньова економіка в Україні була вже після проголошення незалежності у 1991 році і складала приблизно 60%. Завданням всіх урядів була боротьба з тінізацією.

Проведений автором аналіз періодів правління президентів від початку незалежності України, та впроваджених ними програм дозволив виділити декілька етапів тінізації економіки України.

Перший етап (від проголошення незалежності до 1994 р.) характеризувався тим, що під час президентства Л. М. Кравчука у 1991–1994 роках було проведено

низку економічних реформ. Погляди спеціалістів різняться щодо процесу реформ та їх наслідків. Та, більшість з них вважає, що реформи були попередніми, частковими та повільними [1]. В Україні більше уваги приділялося створенню національних державних інститутів, аніж інститутам ринкової економіки. Це було частково спричинено тим, що Україна страждала від нестачі кваліфікованих економістів, а також тому, що насправді створення національних державних інститутів було не менш важливим в Україні, ніж інших ключових інститутів. Ці реформи призвели до розквіту старого бюрократичного державного апарату, нестачі правових та регулятивних основ у сфері економіки, що призвело до переходу економіки в тіньову в Україні.

Відповідно до більшості зарубіжних авторів, Україні не вистачало також добре функціонуючої нормативно-правової та інституційної бази для створення ринкової економіки та, не викликає здивувань те, що така ситуація «відкрила шляхи до численних можливостей для чорного ринку та напівлегальної економічної діяльності» [2, с. 190]. На цю ситуацію також вплинуло реформування системи оподаткування, адже, незважаючи на те, що податкові реформи проводилися у 1992 та 1993 роках, на підприємства, особливо приватні, накладалися дуже високі податки, яких було більше 100 податків та зборів. У цей період в Україні податки були вищими, ніж у будь-якій іншій країні колишнього Радянського Союзу. У результаті цього, податки до 90% прибутку не заохочували виробництво, спричинили масову несплату податків та підштовхували більшість фірм до переходу в тіньову економіку. За підрахунками спеціалістів, 60% української економіки в той час було у тіньовій [3, с. 66].

Другий етап (1994–2005 рр.) характеризувався призупиненням спаду виробництва, намітилися тенденції до економічного зростання, збільшилися надходження до бюджету, розпочалася боротьба проти корупції та тіньової економіки. Усе це було результатом трансформаційних перетворень, що дало можливість Раді ЄС у 2000 р. прийняти рішення про вилучення України з переліку країн із неринковою економікою. Що стосується рівня життя народу, то істотного його зростання не відбулося, хоча тенденції до цього спостерігалися. Це проявлялося в зниженні рівня інфляції, безробіття, підвищенні заробітної плати та пенсій [4].

Ситуація залишалась складною, адже наближення вітчизняної економіки до ринку супроводжувалося негативними процесами, серед яких тінізація та криміналізація економіки. За даними експертів, на початку 2001 р. тіньовий сектор становив до 49% економіки. За роки незалежності незаконний експорт капіталу з України досяг 20 млрд дол.

Економічні негаразди негативно позначилися на соціальній структурі України. Форсоване розшарування суспільства призвело до соціальної поляризації. Вже 1992 р, за межею бідності опинилося майже 64% населення, «середній клас» таував майже на очах, а кількість багатих становила 10%. Внаслідок цього різко зросло суспільне напруження між полюсами «багаті»-«бідні».

За цих обставин новообраний президент Л. Кучма в жовтні 1994 р. проголосив нову соціально-економічну стратегію. Принципова новизна в трансформації економіки полягала у переході до формули «прискорене реформування як єдина умова і основний засіб виходу з кризи та економічної стабілізації».

Основними положеннями програми антикризових дій були: прискорення приватизації; легалізація за рахунок лібералізації податкової політики тіньової економіки; активізація інвестиційного процесу; отримання максимального економічного ефекту від зовнішньої торгівлі та ін. [5].

Основними ознаками третього етапу (2005–2010 рр.) було: повернення в державну власність і наступна законна приватизація металургійного комбінату «Криворіжсталь»; збільшення (на 70%) доходної частини державного бюджету без підвищення податків і залучення позики; пріоритетом економічної політики стало сприяння імпорту; зменшення суми державного боргу; створення рівних умов для бізнесу; формування єдиної системи оподаткування; зростання доходів громадян, соціальних виплат і пенсій. Розвиток тіньової економіки за даними Ф. Шнайдера зменшився з майже 47% до 41% ВВП [4; 6].

Четвертий етап розпочався з 2010 року по 2014 рік. Президент В. Янукович представив громадськості Програму економічних реформ на 2010–2014 роки. В документі були чітко прописані політичні, економічні та соціальні проблеми, актуальні для України на той момент, а також шляхи їхнього вирішення. Ідея комплексних реформ не є новою для України. З часу проголошення незалежності у 1991 році всі уряди проголошували основною метою своєї діяльності здійснення трансформацій в економіці країни. Однак значних успіхів у цій справі не досягли. А якщо й вони траплялися, то мали характер тактичних і тимчасових, а не стратегічних і системних [7]. Як потім вияснилося, мова ішла лише про загальні зовні привабливі гасла без наукового обґрунтування механізму їх реалізації. Наприклад, Янукович урочисто обіцяв за 10 років вивести Україну в двадцятку країн світу за обсягом ВВП. До 2014 р. об'єм інвестицій в економіку країни мав вирости до 50 млрд дол. щорічно, тобто майже в десять раз в порівнянні з 2009 р. Також Янукович задекларував податкові канікули для малого бізнесу на

5 років, зниження ПДВ до 17% вже з 2011 року, зниження податку на прибуток до 19% з 2011 року, з наступним щорічним зниженням на 1% до 16% та ін. [8].

Уряд обіцяв до 2015 р. покращити позиції України в міжнародному рейтингу простоти ведення бізнесу не менше як на 30 пунктів та суттєво знизити частку тіньової економіки. Однак, ознаки детінізації були незначні. Відсоток тіні склав близько 40.

Можна констатувати, що наразі виокремлюється п'ятий етап (2014-...), пов'язаний із загостренням економічної та політичної ситуації в Україні на тлі глобальної кризи. Суттєве погіршення економічної ситуації у 2014 році було обумовлене веденням військових дій на сході України, що викликало ланцюжкову реакцію дисбалансу усіх макроекономічних показників. Під впливом подій 2014 року, поточна економічна

Таблиця 1

Етапи тінізації української економіки

Етапи	Характерні ознаки	Відсоток тіньової економіки (середній показник)
1	2	3
1 етап (1991–1994)	<ul style="list-style-type: none"> – Нестача правових та регулятивних основ, інституційної бази для створення ринкової економіки; розвиток бюрократичного апарату. – Реформування системи оподаткування, високі податки для підприємств, особливо приватних. – Гіперінфляція. 	60
2 етап (1994–2005)	<ul style="list-style-type: none"> – Збитковість українських підприємств. – Зростання рівня безробіття. – Невиплата заробітних плат і пенсій. – Корумпованість чиновників. За рівнем корупції Україна зайняла 3 місце у світі. – Бідність населення. 	48
3 етап (2005–2010)	<ul style="list-style-type: none"> – Створення рівних умов для бізнесу. – Формування єдиної системи оподаткування. – Зростання доходів громадян, соціальних виплат і пенсій. – Боротьба з контрабандою. – Боротьба з корупцією у банківській сфері. 	43,3
4 етап (2010–2014)	<ul style="list-style-type: none"> – Прийняття податкового кодексу, що спричинив закриття сотень тисяч підприємств; введення нових податків і зборів. – Державний і гарантований державою борг зріс на 63%; валовий зовнішній борг України зріс на 32%. – Рейтинг свободи слова знизився на 42 позиції. 	40,3
5 етап (2014-теперішній час)	<ul style="list-style-type: none"> – Збільшення перевірок контролюючими органами. – Зниження ставки єдиного соціального внеску. – Значна розбіжність реального та міжбанківського валютного курсу. – Брак валюти для задоволення потреб ринку. – Додатковий збір на імпорт. – Прийняття комплексного дерегуляційного закону. 	46,5% – у 2014 р. 47,1% – у 2015 р.
6 етап (перспектива 5–10 років)	<p>Оптимістичний прогноз:</p> <ul style="list-style-type: none"> – Проведення антикорупційних реформ. – Податкова реформа. – Реформа банківської системи. – Судова реформа. – Реформа ринку праці. – Покращення інвестиційного клімату. <p>Песимістичний прогноз:</p> <ul style="list-style-type: none"> – Неефективне адміністрування податків. – Неефективне державне регулювання економіки. – Недосконале грошово-кредитне регулювання. – Недосконалість судової та правоохоронної системи. – Високий рівень загальної злочинності. – Втрата національних пріоритетів. <p>Загроза безпеці.</p>	

Джерела: [6; 11; 12; 13; 14; 15]

ситуація характеризується подальшим занепадом. Серед основних факторів, що обумовлюють економічні тенденції є: низький зовнішній та внутрішній попит унаслідок гальмування економічного зростання; зниження купівельної спроможності населення внаслідок зменшення реальних доходів; ускладнення відносин з основними торговельними партнерами та відтік інвестицій. Комплексна взаємодія показників за відсутності належних заходів стабілізації ситуації призводить до підсилення процесів занепаду економіки [9].

Тіньова економіка в Україні за результатами 2015 року сягнула 47,1% ВВП повернувшись до рівня 2004 року. Її рівень зріс на 1,3% порівняно з 2014 роком. Значний стрибок у% тінізації відбувся у 2014 році, на 7% порівняно з 2013 роком [6]. При цьому в топ-5 найбільш «тінізованих» галузей економіки увійшли видобувна промисловість, операції з нерухомістю, переробна промисловість, транспорт і торгівля. До тако-

го стану призвели військовий конфлікт на території України, фінансова дестабілізація (дефіцит платіжного балансу, цінові та курсові шоки, а також збитковість виробництва), збільшення адміністративного тиску та панічних настроїв у бізнес-середовищі [10].

У перспективі (5–10 років) має прийти новий, 6-й етап, який може мати 2 сценарії розвитку: оптимістичний або ж песимістичний (табл. 1).

Як показує досвід країн, котрі вдало провели системні економічні реформи та здолали тотальну корупцію (Сінгапур, Гонконг, Грузія, Естонія, Румунія), для перемоги не потрібно розробляти грандіозні програми чи плани. Першою і абсолютно необхідною умовою детізації є наявність політичної волі та еліти нової якості, здатної рішуче діяти. Лише справжня еліта зможе мислити в координатах нової системи [8], а також наполегливість, громадська зацікавленість у порядку, чесні та справедливі правила гри.

Література

1. Палагнюк Ю. П. Економічні реформи в Україні під час президентства Л. М. Кравчука (1991–1994) [Електронний ресурс] / Ю. П. Палагнюк. — Режим доступу: file:///C:/Users/User/Desktop/Npchdupol_2009_122_109_12.pdf.
2. Hare P., Ishaq M. and Estrin S. Ukraine: The legacies of Central Planning and the Transition to a Market Economy / Contemporary Ukraine: dynamics of post-Soviet transformation / Kizio T.(ed). — N.Y.: M. E. Sharpe, 1998.
3. Zon, Hans van. The political economy of independent Ukraine. — New York: St. Martin's Press, 2000.
4. Краус Н. М. Історія економіки та економічної думки: структурно-логічні схеми, таблиці, малюнки [Електронний ресурс]: навч. посіб. / Н. М. Краус. — К.: Центр учбової літератури, 2014. — 504 с. — Режим доступу: http://pidruchniki.com/1699031961989/politekonomiya/umovniy_podil_rozvitku.
5. Реалізація нового соціально-економічного реформаційного курсу і його наслідки (друга половина 1994–2005 р.). [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://textbooks.net.ua/content/view/5881/41/>.
6. F. Schneider The size and development of the shadow economies of Ukraine and six other eastern countries over the period of 1999–2015/ — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.ed.ksue.edu.ua/ER/knt/ee162_78/e162sch.pdf.
7. Час песимістів. Експерти оцінили підсумок двох років правління Януковича [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://ua.korrespondent.net/journal/1323854-korrespondent-chas-pesimistiv-eksperti-ocinili-pidsumok-dvoh-rokiv-pravlinnya-yanukovicha>.
8. Герасименко П. Реформи нового уряду: плани, реалії та прогнози [Електронний ресурс] / П. Герасименко. — Режим доступу: http://zaxid.net/news/showNews.do?reformi_novogo_uryadu_plani_realiyi_ta_prognozi&objectId=1111857.
9. Комплексна оцінка економічної ситуації в Україні у 2014–2015 рр. (частина 1: Загальна оцінка макроекономічної ситуації) [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://iac.org.ua/kompleksna-otsinka-ekonomichnoyi-situatsiyi-v-ukrayini-u-2014-2015-rr-chastina-1-zagalna-otsinka-makroekonomichnoyi-situatsiyi/>.
10. У 2014 році рівень тіньової економіки в Україні побив усі рекорди [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://vysnovky.com/news/1334-v-2014-roci-riven-tinovoji-ekonomiki-v-ukrajini-pobiv-vsi-rekordi>.
11. Соскін О. Л. Кучма при владі — Україна в занепаді [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://soskin.info/news/487.html>.
12. Результат трьох років правління Януковича: повний провал і занепад держави [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://vgolos.com.ua/articles/rezultat_troh_rokiv_pravlinnya_yanukovycha_povnyy_proval_i_zanepad_derzhavy_107339.html.
13. Білоус І. За старою схемою. Чому нова влада програє в боротьбі з тіньовою економікою [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.kuluar.com.ua/2015/02/21/za-staroyu-shemoju-chomu-nova-vlada-prohraje-v-borotbi-z-tinovoju-ekonomikoju/>.
14. Назад у 90-ті. В Україні різко зріс рівень злочинності [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://ua.korrespondent.net/ukraine/3633481-nazad-u-90-ti-v-ukraini-rizko-zris-riven-zlochynnosti>.
15. Бочі А. Тіньова економіка в Україні: причини та шляхи подолання [Електронний ресурс] / А. Бочі, В. Поворзник. — Режим доступу: http://icps.com.ua/assets/uploads/files/t_novaekonom_kaukra_ni.pdf.